

Barn og barndom i middelalderen

Merete Røskaft

Sammendrag

I denne artikkelen drøftes noen aspekter ved middelalderens barndomshistorie, med særlig fokus på barneutbæring og barnedrap. Selv om mye tyder på at middelalderens barn, i motsetning til hva som har blitt hevdet av en sentral forsker på feltet som Philippe Ariès, jevnt over har blitt behandlet med kjærlighet og respekt, så har ikke alle barnefødsler blitt imøtsett med glede. Noen barn ble derfor forlatt av sine foreldre eller tatt av dage, enten det skyldtes sosial nød eller at barnet var født inn i sosialt uakseptable relasjoner. De norske middelalderlovene avslører noen interessante regionale forskjeller når en studerer fenomenet barneutbæring, og en gruppe barn ser ut til å ha vært særlig utsatt: barn født med store misdannelser. Mens man i kristen middelalder innfører et klart forbud mot barneutbæring, så gjøres det i flere av lovene et unntak nettopp for barn født med store skader.

Innledning

Innenfor norsk middelalderforskning har barnets og barndommens historie tradisjonelt vært et lite utforsket tema. Dette må til dels tilskrives kilde-situasjonen; barn har ikke satt mange spor etter seg i kildene fra denne perioden, og få har vært interessert i å studere de sporene som faktisk finnes. Det foreligger noen arbeider hvor man kan finne stoff som omhandler denne tematikken, men større arbeider som tar for seg barnets og barndommens historie i tiden fra ca. år 1000 til et stykke ut på 1500-tallet, eksisterer knapt.¹

¹ Det finnes imidlertid en del mindre arbeider som omhandler barn og barndom i middelalderen, eller som berører tematikken. Else Mundal har, med utgangspunkt i den norrøne litteraturen og lovene, diskutert både barneutbæring og fostringsinstitusjonen i det norrøne samfunnet. (”Barneutbering”, *Norskrift* 1987, og ”Forholdet mellom born og foreldre i det norrøne

Vender vi derimot blikket mot internasjonal forskning, er det særlig i løpet av de siste drøyt førti årene publisert flere arbeider på dette feltet. Svært mange av disse arbeidene tar utgangspunkt i Philippe Ariès arbeid fra 1960, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. I denne boken, som ble publisert på norsk under tittelen *Barndommens historie*, hevder Ariès blant annet at middelalderens foreldre var mindre følelsesmessig knyttet til sine barn enn de ble det i seinere perioder. Dette skulle ha sin bakgrunn i den høye barnedødeligheten; sjansen var stor for at foreldrene ville miste barnet før det nådde voksen alder, og de tok derfor ikke sjansen på å investere mye følelsesmessig i sine barn.

I det følgende vil noen aspekter ved barns og barndommens historie i nordisk middelalder bli diskutert, og da med fokus på fenomenet barneutbæring. I lovene finner vi en del avsnitt som sier noe om de normer som gjaldt i forhold til det å kvitte seg med uønskede barn gjennom det som omtales som barneutsetting eller barneutkasting. Også i norrøne litterære kilder er fenomenet omhandlet. Hvorvidt dette var et utbredt fenomen sier materialet imidlertid lite om, og de sosiale aspektene ved en slik praksis blir også i liten grad berørt. Dette er blant de spørsmål som vil bli drøftet i det følgende.

Philippe Ariès og seinere forskning

Philippe Ariès bok har som vi har vært inne på dannet utgangspunktet for de seinere tiårenes forskning på barn og barndom i et historisk perspektiv – man kan ikke bevege seg inn på dette feltet uten å forholde seg til Ariès forskning og resultater. I *Barndommens historie* tilkjennegir Ariès et kritisk blikk på den moderne kjernefamilien, og framhever hvordan det fra renessansen og opplysningstiden har utviklet seg en avstand mellom barn og voksne. Barnet skal i middelalderen ikke ha blitt behandlet som et individ som ble sett og verdsatt, men på den annen side var middelalderens

kjeldematerialet”, *Collegium Medievale* 1988). Arnved Nedkvitne har skrevet litt om barndom i middelalderen i *Byen under Eikaberg*, bind 1 av Oslo bys historie (Oslo 1991), Britt Inger Granmo Aune har skrevet en hovedoppgave med tittelen *Norrøn litteratur som kilde til kunnskap om barndom i mellomalderen* (NTNU 1999), Lena Fahre har levert en hovedoppgave i arkeologi med tittelen *Livet leker! En studie av lekematerialet fra folkebibliotekstomten i Trondheim som er datert til perioden 970–1500* (UiO 1998) og tidsskriftet *Collegium Medievales* første nummer hadde som sitt tema ”Barn i middelalderen” (Oslo 1988). Undertegnede har også vært innom denne tematikken i bind 1 av Trøndelags historie, *Landskapet blir landsdel* (Trondheim 2005: 285–289) for å nevne noe.

barn ifølge Ariès heller ikke utsatt for de krav til disiplin og selvkontroll fra et svært tidlig stadium som seinere tiders barn ble det (Shahar 1990: 2–3 med henvisning til Ariès). For Ariès blir de økte kravene til disiplinering og utdanning av barn som synliggjøres fra 1600-tallet tolket positivt, på den måten at barnet fra nå av ble sett og behandlet som et selvstendig individ. Mens middelalderen ikke skal ha operert med barndommen som en distinkt fase i et menneskes livssyklus, ble dette altså tydeliggjort gjennom at barnet fra 1600-tallet ble gjenstand for en mer bevisst og aktiv disiplinerings- og utdanningspolitikk.

Mens Ariès' arbeide var det viktigste referansepunktet for forskningen på 1970-tallet, kom det til å bli stilt langt flere spørsmålstegn ved holdbarheten i hans funn på 1980- og 1990-tallet, og kritikken gikk dels på hans nokså snevre kildeutvalg og ensidige fokus på ett sosialt sjikt. Det som kom til å stå sentralt var oppgaven med å tilbakevise påstanden om at middelalderens barn ikke ble behandlet med omsorg, og at begrepet barndom ikke ga noen mening i denne perioden. Den som har fått æren for å endelig ha tilbakevist Ariès' påstand om en ikke-eksisterende barndom i middelalderen, er Shulamith Shahar, som med boken *Childhood in the Middle Ages* trakk fram ulike kildekategorier som viste at man i middelalderen opererte med et eget barndomsbegrep, og at barn ble behandlet på en bestemt måte på bakgrunn av sin alder og sine forutsetninger (Shahar 1990: 3, Korsvold 1998: 5–6). Barbara Hanawalts bok *Growing up in medieval London* (1993) forsterket ytterligere inntrykket av at middelalderens barn hadde en barndom.

Forskningen på 1990-tallet underbygget også oppfatningen av at selv om barndom som sådan er en sosial konstruksjon, så kan man gjenfinne visse konstante elementer, som barns lek og foreldrenes hengivenhet (Korsvold 1998: 6). At middelalderens foreldre ikke investerte følelsesmessig i sine barn og behandlet dem med omsorg, var noe det ble tatt nokså entydig avstand fra. Tora Korsvold har påpekt at mens dem hun omtaler som første generasjons barndomshistorikere (Ariès, de Mause m.fl.) fokuserte på et endringsperspektiv, har andre generasjon kommet til å vektlegge kontinuiteten i forestillinger om barn og barndom. Mens det er stor konsensus om at foreldres kjærlighet og hengivenhet overfor sine barn ser ut til å være nokså konstante størrelser, også i et historisk perspektiv, går diskusjonene i dag rundt hvordan enhver tid og kultur konstituerer sin forståelse av og praksis rundt barn (Korsvold 1998: 9).

Middelaldersamfunnet – en svært kortfattet skisse

Ettersom alle leserne kanskje ikke er like fortrolige med de periodiseringer som historikerne opererer med, og kanskje heller ikke har noe klart bilde av middelaldersamfunnet, vil jeg før vi går videre gi en svært grov skisse av den perioden artikkelen omhandler. Dette ikke minst fordi de fenomenene som vil bli spesielt behandlet i det følgende, barneutsetting og barndrap, må forstås inn i en sosial og kulturell kontekst i middelaldersamfunnet.

I norsk og nordisk sammenheng regnes middelalderen som perioden fra vikingtidens opphør rundt år 1000, og til innføringen av reformasjonen i 1536/37. Det er i denne perioden de nordiske kongedømmene konsoliderer seg, med påfølgende statsdannelser, og særlig første del av perioden (fram til rundt 1300) kjennetegnes av stor vekst i folketallet og det bebygde arealet. Rundt år 1000 innføres kristendommen i de nordiske landene, og det finner sted en stadig sterkere grad av sentralisering og spesialisering, både i religiøs, økonomisk og politisk forstand (Røskaft 2003: 11).

Middelaldersamfunnet var preget av sosial lagdeling, og økonomisk og politisk makt var stort sett to sider av samme sak. Jord og jordeiendom var gjennom hele middelalderen en viktig målestokk på og forutsetning for makt og status i samfunnet. Den enkeltes muligheter var i overveiende grad bestemt ut fra hvilken sosial gruppe han eller hun ble født inn i, og den sosiale mobiliteten i dette samfunnet var begrenset.

Middelalderlovene opererer med en ganske finstemt gradering av de ulike sosiale gruppenes rettigheter og forpliktelser med hensyn til straffeutmåling, bøter og lignende (ibid.: 40, med henvisning til *Norges gamle Love I*: 244). Det var store forskjeller mellom haulden, som sto øverst på den sosiale rangstigen i bondesamfunnet, og treller eller trelleætlinger, som befant seg nederst. Trellene sto utenfor loven, dvs. at de nesten ikke hadde noen personlige rettigheter, men var å betrakte som sin herres eiendom. I løpet av 1100-tallet ble trelldommen avviklet, og på samme tid gikk flere og flere bønder over til å bli leilendinger (jordleiere) under store jordeiere (Iversen 1997).

Som nevnt ovenfor, var tiden fram mot år 1300 preget av stor vekst i folketallet. Lav giftermålsalder gir en viktig del av forklaringen på de befolkningsmessige forholdene i middelaldersamfunnet. Den kirkelige lovgivningen satte minstealderen for ekteskap til 12 år for jenter og 14 år for gutter. Det ser ut til å ha vært nokså vanlig at jenter ble gift i 15-årsalderen, da de etter landskapslovene ble regnet som myndige. De giftet

seg da gjerne med gutter som var noen år eldre. Kvinnene begynte som en følge av dette å få barn i ung alder, og dette økte sjansen for at det ble født store barneflokker (Helle 1995: 129).

Da det mot slutten av høymiddelalderen begynte å bli mer usikre utsikter til et levebrød ser det ut til at ekteskapsalderen ble presset oppover, særlig for de lavere sosiale lag. Dette bidro til at befolkningsveksten, som hadde vært kontinuerlig siden vikingtiden, avtok. Og på midten av 1300-tallet kom Svartedauen, som sammen med påfølgende utbrudd av pestsykdommer bidro til å redusere folketallet kraftig.

Levekår og livsbetingelser varierte altså mye mellom de sosiale gruppene. På et mer generelt plan kan vi likevel si at høy barnedødelighet, hyppige dødsfall i ungdomsårene, uår og epidemier alle var faktorer som preget befolkningsforholdene i middelalderen, og som rammet uansett sosial tilhørighet (ibid.: 92–93).

Et mer positivt syn på barn med kristendommens innføring?

Hvis vi løfter blikket fra et norsk og nordisk orienteringspunkt, til også å se på Europa generelt, så er det mye som tyder på at det i middelalderen ble etablert et mer positivt syn på barn og barndom enn hva som var tilfellet i den forutgående perioden, antikken. Kilder fra antikken gir nemlig et nokså entydig inntrykk av at barndommen ikke ble oppfattet som viktig i seg selv. Ettersom det overordnede målet var å produsere gode samfunnsborgere, var det årene fra begynnelsen av puberteten til fylte 21 år som ble regnet som avgjørende. Videre ble antikkens barn i liten grad betraktet som egne, selvstendige individer. Det som telte var hvilke tjenester de kunne yte sine foreldre, delvis ved å videreføre slekten, delvis ved å støtte sine foreldre i alderdommen og ved å sørge for at viktige ritualer ble gjennomført ved foreldrenes bortgang (Cunningham 1996: 49–50).

Med kristendommens inntreden kom troen på at hvert enkelt menneske trenger frelse. Dette fikk betydning for små barns status i samfunnet. Det var svært viktig at de snarest mulig ble innlemmet i Guds kristne familie, og dåpen ble etter hvert den vanlige måten å gjøre dette på (ibid.: 52).

De kristne mente også, i motsetning til grekerne og romerne, at barnedrap var mord. En slik forbrytelse skulle straffes med døden. Barneutsetting ble imidlertid ikke bedømt fullt så strengt. Den kristne keiser Va-

lentinian bestemte i 374 e.Kr. at alle foreldre skulle sørge for sine barn, og at de som satte dem ut for å dø, skulle straffes med slik straff ”som loven setter”. Det er ikke klart hva slags straff det dreide seg om, og det ser ikke ut til at lovene har hatt nevneverdig innvirkning på skikken med utsetting av barn, i hvert fall ikke så tidlig som vi snakker om her (ibid.).

Før vi går videre med denne tematikken, barneutbæring og barnedrap, skal vi kort se på et annet fenomen fra nordisk middelalder som også er av interesse i forhold til barnets stilling og forholdet mellom foreldre og barn, nemlig fostringsinstitusjonen.

Fostring

I den norrøne litteraturen finner vi mange eksempler på at barn ikke vokste opp sammen med foreldrene sine, men ble sendt bort for fostring. De fleste fortellingene som omhandler dette forteller at foreldrene sendte bort barna sine av egen, fri vilje. Denne typen fostring var trolig vanlig kun i de øvre sosiale lag. Det kunne imidlertid også være andre grunner til at barn ble fostret opp hos andre enn sine biologiske foreldre. Lovverket gir bestemmelser om hvem som skal ta seg av barna i de tilfeller da fattigdom gjør det umulig for foreldrene å forsørge sine barn. Lovene inneholder også bestemmelser om hvem som skulle ta over ansvaret for barna om foreldrene døde (ibid.: 14).

Det er likevel den første typen fostring vi helst forbinder med samfunnet i tidlig middelalder. Hvis fosterforeldrene hadde sitt eget hushold, flyttet barnet fra sine biologiske foreldre og bosatte seg hos sine fosterforeldre. Vi hører også om tilfeller der barnet fortsette å bo i foreldrenes hushold, men at en annen enn foreldrene tar hovedansvaret for oppfostringen av barnet.

Else Mundal har forsøkt å fortolke fosterinstitusjonen innenfor sin samfunnsmessige kontekst, nemlig i et samfunn der slekt og slektstilhørighet spilte stor betydning.² Relasjoner mellom individer som ikke sto i noe

² Else Mundal bruker det velkjente begrepet *ættesamfunn* i sin karakteristikk av samfunnet vikingtid og tidlig middelalder. Jeg velger bevisst ikke å bruke dette begrepet her, da jeg oppfatter det som vanskelig og problematisk. Det er helt åpenbart at familie og slektstilhørighet har spilt en avgjørende rolle for enkeltindividets status i middelaldersamfunnet. Det var imidlertid et bredt spekter av bånd mellom mennesker som skapte grunnlaget for de relasjoner individet hadde til omgivelsene. Vennskap, naboskap og ulike former for allianser og avheng-

slektskapsforhold til hverandre spilte åpenbart også en viktig rolle, og Mundal mener skikken med å sende sine barn til oppfostring hos andre kan forklares ut fra dette.

Det finnes eksempler på at folk tilbød seg å fostre barn for å hindre uvennskap i å utvikle seg til en åpen feide, eller for å stoppe en feide. Fostersystemet kunne styrke samholdet og vennskapet mellom ulike slekter på samme måte som inngifte kunne gjøre det, og for de som mottok barna kunne relasjonen til barnets biologiske foreldre sikre dem sosial trygghet (Mundal 1988: 16–17). Fostersystemet blir altså av Mundal betraktet som en viktig institusjon som fungerte som et sammenbindende element i samfunnet, fordi det etablerte forpliktende bånd i tillegg til og på tvers av slektsbånd.

Hvor stor andel av barna som ble fostret opp utenfor foreldrenes hus hold har vi ingen mulighet til å avgjøre. Den norrøne litteraturen omhandler helst de øvre sosiale lag i samfunnet, og det er vanskelig å avgjøre hvorvidt fostring var vanlig også blant fattige. Nå finnes det eksempler i sagalitteraturen på at det kunne ligge økonomiske motiver bak når barn ble sendt bort for fostring, også når barnet var født inn i en mektig familie. Det har blitt spekulert i at mens de øvre sosiale lag kunne ty til fostring i tilfelle det bød på problemer å brødfø alle barna, så var utbæring av overtallige småbarn en mer tilgjengelig løsning for de lavere sosiale lag (Aune 1999: 108).

Fattigdom og sårbare barn

Vi har tidligere vært inne på den høye barnedødeligheten som middelaldermenneskene måtte forholde seg til. Det er også en kjensgjerning at mange levde på et eksistensminimum, og fødselen av et nytt barn kunne i så måte innebære en utfordring. Selv om behovet for arbeidskraft og, særlig for de høyere sosiale lag, behovet for å skaffe seg arvinger virket i retning av at barn stort sett var ønsket, så er det en kjensgjerning at ikke alle barn var like velkomne. Mulighetene for å bedrive familieplanlegging var begrenset, all den tid man ikke hadde noen trygge prevensjonsmetoder (jfr. Shahar 1990: 121).

ighetsbånd spilte også viktige roller, og gjør det problematisk å skulle karakterisere samfunnet som helhet ut fra termen *ætt* (jfr. Røskaft 2003: 34–38).

Barn som ble satt ut var gjerne født inn i fattige familier, og ren nød må ha drevet mange foreldre til å gå til dette skrittet. Det kan hevdes at de foreldrene som utførte slike handlinger, trolig hadde et håp om at barna skulle bli funnet og tatt hånd om av noen som hadde bedre forutsetninger for å ta hånd om dem enn de selv hadde (Stearns 2006: 46). Det ser ut til å være en viss sammenheng mellom uår og hungersnød, og et økende antall barn som ble etterlatt utenfor kirker og klostre. Det finnes også eksempler på at foreldre solgte sine barn som slaver, eller mødre som tvang sine barn ut i prostitusjon (Shahar 1990: 122).

I mange europeiske land ble det i løpet av høy- og seinmiddelalderen etablert egne institusjoner som skulle ta hånd om hittebarn. Mens de i en tidligere fase var blitt plassert i hospitaler, sammen med syke, krøplinger og foreldreløse, vokste det altså etter hvert fram egne institusjoner for barn som var blitt forlatt av sine foreldre.

Noen fattige foreldre solgte eller overløt barna sine til adelige eller andre velstående mennesker som enten var barnløse eller hadde opplevd å miste sine egne barn. Adopsjon var imidlertid ikke formelt tillatt i lovene, fordi dette ville føre til at arv og eiendom gikk ut av slekten. Vi kjenner likevel til tilfeller der barn ble adoptert inn i en familie, og i praksis kom til å arve sine adoptivforeldre (Shahar 1990: 122–125).

Noen barn var mer utsatt enn andre, enten man snakker om barnedrap eller det å forlate et barn med tanke på at andre, det være seg privatpersoner eller kirkelige institusjoner, skulle ta hånd om dem. Vi skal gå litt mer i detalj på dette nedenfor, men her skal spesielt en kategori trekkes fram, nemlig barn født utenfor ekteskap. Det går et helt tydelig skille mellom ektefødte og uektefødte barn. Noe skjematisk kan man si at mens velstående familier plasserte barn født utenfor legitimt ekteskap i institusjoner som var bygd opp for å ta hånd om barn som ble forlatt av sine foreldre, så var tendensen at den fattige delen av befolkningen sendte fra seg både ekte- og uektefødte barn (Shahar 1990: 125). For de velstående familiene var det skammen og de sosiale sanksjonene knyttet til barn født utenfor legitimt ekteskap som ble avgjørende. For de fattige familiene har dette åpenbart ikke vært avgjørende, hvilket vel peker i retning av at det var økonomiske faktorer som telte mer for disse sosiale gruppene.

Det må også legges til at barn som endte opp i institusjoner spesielt bygd opp for å ta hånd om dem, ikke nødvendigvis var sikret. Deres utsikter til å overleve kunne i mange tilfeller være små, og disse institusjonene fungerte nok ofte som rene oppbevaringsanstalter, der barna led både under mangel på stimuli og knappe materielle goder (ibid.).

Barneutsetting og barnedrap

Barneutsetting og barnedrap, i mange tilfeller innebar dette som vi skal se i praksis det samme, ble altså én måte å kvitte seg med uønskede barn på. Vi skal i det følgende se litt på hvordan slike praksiser er forsøkt regulert i de norske middelalderlovene, og hvordan det omtales i litterære kilder. Det er en kjensgjerning at vi ikke har noen mulighet til å gå inn og beregne omfanget av barneutsetting eller barnedrap, men det er like fullt interessant å se hvilke normer som kommer til uttrykk i de to nevnte kildekategoriene.

Shulamith Shahar understreker at man, når det gjelder barnedrap, må skille klart mellom drap på nyfødte og drap på eldre barn. Mens drap på nyfødte kan ha vært en mer eller mindre akseptert norm, er det tydelig at drap på barn eldre enn ett år både forekom relativt sjelden og ble betraktet som handlinger utført av mentalt forstyrrede mennesker. Det ligger implisitt i dette at drap på større barn ble sett på som en så uhyrlig handling at bare gale mennesker kunne utføre noe slikt (Shahar 1990: 126–127). Og selv om barnedrap ble forbudt i alle kristne riker i middelalderens Europa, er det altså mye som tyder på at det å ta livet av et nyfødt barn i en del tilfeller ble ansett å være eneste utveg for en del foreldre.

Noen barn var trolig mer utsatt enn andre når det kom til barneutbæring og/eller barnedrap. Vanskapte barn må ha vært blant de mest utsatte, og barn født av fattige, tjenestefolk og treller likeså. Barn som ingen ville vedgå seg farskapet til var også en sårbar gruppe, og det samme gjaldt trolig for barn som kom som resultat av sosialt uakseptable relasjoner. Det er mulig at jentebarn har vært noe mer utsatt enn gutter, men på dette punktet må en være oppmerksom på store sosiale og geografiske variasjoner (Mundal 1987: 41).³

Når det gjelder omfanget av barneutbæringen, er det helt umulig å forsøke å tallfeste dette grunnet kildesituasjonen. Og selv om vi antar at en stor del vanskapte barn faktisk ble båret ut, har dette neppe utgjort noen stor andel av levendefødte barn. Utbæring grunnet fattigdom kan imidler-

³ Else Mundal diskuterer denne problematikken nærmere i artikkelen *Barneutbæring*. Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt jentebarn var mer utsatt for barneutbæring enn guttebarn, har man brukt som argument at den mannlige arbeidskraften var mer verdifull enn den kvinnelige, og at samfunnet følgelig hadde større behov for mannlige enn kvinnelige arbeidskraft. Som Mundal viser, er det ikke gitt at dette hadde allmenn gyldighet, uavhengig av sted og sosiale forhold. I de øvre sosiale lag må det for eksempel ha vært ønskelig at det var en viss likevekt mellom antall kvinner og menn i gifteferdig alder. Samfunnet så det ikke som like ønskelig at fattige skulle gifte seg, så her kunne hensynet til hva samfunnet trengte av kvinnelig arbeidskraft trolig slå sterkere ut (Mundal 1987: 40).

tid ha hatt større betydning for omfanget, og det samme gjelder det forholdet at en bonde kunne bære ut barn av tjenestefolk eller trelle som han hadde i sitt hushold (ibid.: 42–43).

Som vi har vært inne på, brakte innføringen av kristendommen rundt år 1000 med seg forbud mot barneutbæring. Nå kan det være grunn til å sette spørsmålstegn ved om dette lovforbudet ble respektert, eller om barneutbæring i en eller annen form også ble praktisert i kristen tid?

Om barneutbæring også ble praktisert i kristen tid, må vi anta at det skjedde i helt andre former enn hva som var akseptert i hedensk tid. Mens barneutbæring faktisk var en godtatt praksis i det førkristne samfunnet⁴, ble det tross alt regnet som en kriminell handling i det kristne middelaldersamfunnet. Dette kan ha ført til et økt press på barnemoren, i forhold til å ta livet av uønskede eller vanskapte barn rett etter fødselen. Mens man i førkristen tid ville ha båret barnet ut, kan altså mor ha blitt tvunget til å føde barnet alene og så drepe det rett etterpå, for så å hevde at barnet var dødfødt (ibid.: 21).

I Bjarkøyretten, byloven som gjaldt for middelalderens Trondheim, finner vi følgende bestemmelse om ”barneutkasting”:

Om biskopens årmann skuldar ei kvinne for å ha sett ut barnet sitt, då skal den kvinna som hjelpste henne, bera fram vitne på at barnet vart dødfødt. Men om ho vanter slikt vitne, då er ho skuldig tre merker til biskopen, om ho ikkje vil sverja settareid og medeidsmenn.⁵

Det var forbud mot å føde alene, og som det framgår av denne lovbestemmelsen, måtte en kvinne som hevdet at hennes barn var dødfødt, føre fram vitner på dette. Kunne hun ikke det, ventet det en streng straff i form av bøter. Dette utdraget fra Bjarkøyretten kan tolkes som et uttrykk for at barneutbæring (i denne loven omtalt som barneutkasting) fortsatt ble praktisert, men nå helst på den måten at moren drepte barnet rett etter fødselen.

I den norrøne litteraturen kan man finne flere eksempler på at barn blir satt ut, men også at barn som den ene av foreldrene krevde skulle bæres ut, ble sendt bort til andre i hemmelighet og vokste opp der. Et eksempel på det siste finner vi i sagaen om Gunnlaug Ormstunga. Jofrid er med

⁴ Selv om barneutbæring først blir forbudt ved lov i kristen middelalder, skal vi trolig være forsiktige med å tolke dette dit hen at et slikt fenomen var allment og sosialt akseptert i førkristen tid.

⁵ *Bjarkøyretten* kap. 3.

barn, og mannen hennes, Torstein, sier at barnet skal bæres ut om det blir en jente. Blir det en gutt, skal han få vokse opp. Jofrid synes det er svært uverdig av Torstein å kreve noe slikt, og følger da heller ikke mannens befaling. Hun føder et jentebarn, setter det bort, og forteller så mannen at hun har gjort det han ba om. Forfatteren av sagaen kommenterer dette med at barneutbæring var vanlig i hedensk tid, men at folk stort sett syntes lite om denne skikken (*Gunnlaugs saga ormstungu* kap. 3, Aune 1999: 34–36, 97).

Med innføringen av kristendommen fikk man lover som gjorde barneutbæring straffbart, og forfatterkommentaren i *Gunnlaugs saga* kan leses som uttrykk for at det er den nye tidens holdninger som har begynt å feste seg. Handlingen i sagaen er lagt til tidlig på 1000-tallet, men den er trolig skrevet på 1200-tallet. Når forfatteren understreker at de fleste syntes barneutbæring var ille, er det nok hans samtids holdninger som skinner igjennom. I den perioden som sagaen omhandler, rundt tusenårsskiftet, kan imidlertid skikken med å sette ut uønskede barn ha vært mer akseptert.

Geografiske variasjoner

Hvordan ser man så for seg at barneutbæring foregikk i det førkristne samfunnet; ble barnet båret ut levende og etterlatt for å dø alene, eller ble det drept før det ble båret ut? Det kan se ut som om det har vært noe ulik praksis på dette området innen ulike geografiske områder. Undersøkelser av begrepsbruk og tolkninger av disse antyder at mens man på Vestlandet trolig bar ut barnet og så drepte det, så har man i det trøndske området drept barnet før det ble båret ut.⁶

I Gulatingsloven, som gjaldt for det vestnorske området, finner vi følgende om barneutbæring: ”Um nokon ber ut barnet sitt, heide eller krister, og let det døy, og han vert sannskyldig i det, då har han forbrote gods og fred, og me kallar dette det store mordet” (Gulatingslovi kap. 22). Fredløshet og frarøvelse av all eiendom er altså straffen for å ha tatt livet av barnet sitt. Loven opererer imidlertid med ett klart unntak hva angår barn som skulle få leve opp – barn født med store misdannelser: ”Det er no dinæst at

⁶ Mens man i de vestnorske og islandske lovene finner uttrykket *bera út barn*, finner man i det trøndske lov materialet uttrykk som *slá út* og *kasta út barn*. Uttrykkene å slå ut eller kaste ut barna sine kan ifølge Mundal neppe tolkes annerledes enn at det her er snakk om barnelik, og ikke levende barn. Dette kan da omhandle både barn som var dødfødte, og barn som ble drept før de ble ”slått ut” (Mundal 1987: 43–54).

kvart barn skal alast upp, som vert født i landet vårt, utan det er født med slik uskapnad at andlitet vender dit nakken skulde, eller tærne dit hælne skulde, då skal dei føra barnet til kyrkje og hevja det or heidendomen (kristna det) og leggja det ned i kyrkje og lata det døy der.”

Utdragene fra Gulatingsloven er interessante på mange måter. De antyder for det første at det vanlige på disse kantene av landet var at barnet ble båret levende ut, og så forlatt for å dø, alternativt at det ble drept utenfor husets vegger. Det antyder også at lovverket åpner for at vanskapte barn kunne legges ned for å dø uten at det medførte spesielle sanksjoner for de som utførte handlingen, da helst foreldrene.

Nå kan det settes mange spørsmålstegn ved forholdet mellom norm og praksis her. Når det gjelder utbæringen av vanskapte barn, så må lovens innhold tolkes dit hen at det viktigste var å sikre seg at barnet som skulle bæres ut og taes livet av, først var blitt døpt. Innlemmelsen i det kristne fellesskapet gjennom dåpen er trolig det sentrale elementet i dette lovutsagnet. Når så barnet var blitt døpt, åpnet man for at barnet kunne forlattes for å dø. Om dette bokstavelig talt skjedde innenfor kirkens vegger, kan det vel være grunn til å tvile på. Det kan også spekuleres i om lovgi-verne antok at foreldre som gikk til det skrittet å ta sitt vanskapte barn ut for å kristne det, ville rekke å knytte så sterke bånd til barnet at det ville bli umulig å forlate det?

I de østnorske lovene finner man også påbud om at alle barn, med unntak av sterkt vanskapte, skal få leve opp. Lovene fra det østnorske området sier videre fra om hvordan en barselkvinne som dreper barnet sitt skal straffes, men loven inneholder ingen direkte utsagn om barneutbæring. Dette har Else Mundal tolket dit hen at barneutbæring i de østlige delene av landet ble praktisert slik at barnet ble drept av den fødende kvinnen rett etter fødselen, enten av egen fri vilje eller etter pålegg fra mannen eller husbonden (Mundal 1987: 52–53).

Det er mye som tyder på at barn som ble offer for barneutbæring nettopp ble båret ut og/eller drept straks etter fødselen. Barnet skulle tas før det hadde fått mat. I lovene finner vi påbud både om at ingen kvinne skal føde alene og at de som hjelper til ved fødselen ikke skal forlate mor og barn før barnet er lagt til brystet. Barnets første måltid, det at et nyfødt barn blir lagt til morens bryst, ser derfor ut til å ha vært en symbolladet handling som på alle måter kunne skille mellom liv og død for det nyfødte barnet (ibid.: 54–56).

De litterære kildene fra norrøn middelalder gir gjerne en svært tendensiøs framstilling av barneutbæring, idet de oftest forteller om barn som

overlever. Dette skjedde enten ved at den som bar ut barnet la til rette for at det skulle overleve, eller fordi moren nektet å følge farens ordre om å bære ut barnet. Barnet ble da gjerne sendt bort til andre som kunne ta hånd om det. Det er liten grunn til å feste lit til disse framstillingene, som gjerne følger et svært skjematisk litterært mønster. Det vanlige ved barneutbæring må ha vært at barnet ble drept, enten før det ble båret ut eller etterpå (ibid.: 56–57).

Spørsmålet er om barneutbæring, som vi med våre øyne automatisk vil fordømme, kan tolkes i retning av at vi har å gjøre med en samfunnsform hvor barnets rettigheter i liten grad ble ivaretatt. I det førkristne samfunnet, hvor barneutbæring var tillatt og akseptert, kan det være nærliggende å ty til en slik tolkning. Etter kristendommens innføring ble barneutbæring kriminalisert, og det nyfødte barnet fikk da et helt annet ”rettsvern” enn det hadde hatt tidligere. Dette innebærer noe avgjørende nytt, selv om barneutbæring i en eller annen betydning av begrepet nok har forekommet lenge etter at lovforbudet ble formulert, og for så vidt også lenge etter middelalderens slutt.

Barneutbæring eller drap av nyfødte barn har trolig blitt sett på som en praktisk og nødvendig løsning i en del situasjoner. Det er likevel interessant å merke seg det ble reknet som en skam om rike folk bar ut sine barn, og dette er en holdning som trolig også var rådende i førkristen tid (ibid.: 63). Barneutbæring må derfor fortolkes inn i en sosial kontekst, hvor ren nød ofte var utslagsgivende for at foreldre valgte å ta livet av sine barn. Barn født med store skader eller misdannelser, og barn født av foreldre som selv var syke, var trolig også spesielt utsatte grupper.

Det andre aspektet ved dette som vi ikke skal undervurdere, er barn som ble drept fordi de ble født av foreldre i sosialt uakseptable relasjoner. En ugift kvinne som ble gravid ville, enten av egen fri vilje eller under press av barnets far, være mer tilbøyelig til å ta livet av sitt barn enn kvinner som fødte sine barn innenfor rammene av lovlige ekteskap. Skammen og frykten for sosiale sanksjoner ville i mange tilfeller gjøre det umulig for kvinnen å fostre opp barnet, og da særlig om ikke barnefaren ga henne den nødvendige støtte. Barnemord ble, i likhet med abort, regnet som en ”kvinnesynd”. Det var kvinnens ansvar, enten hun valgte å bære fram barnet eller hun valgte å ta livet av det (Shahar 1990: 128–129).

Avslutning

Middelaldermenneskene levde innenfor en ganske annen erfaringshorisont enn hva vi gjør, og dette preget naturlig nok deres holdninger til sine barn og til barndommen som livsfase. I et samfunn med høy barnedødelighet vil bevisstheten om at det ikke er noen selvfølge at et lite barn skal nå voksen alder, være stor. At dette skal ha ført til at foreldrene var tilbakeholdne med å engasjere seg følelsesmessig i sine barn, slik Ariès hevdet, gir kildene fra denne perioden få holdepunkter for. Tvert imot synes studier både av det nordiske materialet og undersøkelser fra andre deler av Europa å gi støtte til en oppfatning av at barndommen ble betraktet som en spesiell fase, og at barna jevnt over ble behandlet med kjærlighet og respekt (jfr. Orme 2001: 5, Aune 1999: 96).

Det forholdet at mange mennesker levde på et eksistensminimum, gjorde imidlertid sitt til å ethvert nytt barn ikke uten videre ble sett på som en velsignelse. Tvert imot kunne en ny munn å mette medføre en slik utfordring for et hushold, at barnets foreldre så det som eneste utveg å kvitte seg med barnet. Barneutsetting eller barnedrap kunne da bli løsningen. Hvorvidt sosial nød var den vanligste årsaken til at barn ble forlatt og/eller drept på denne måten, er et åpent spørsmål.

Barn med store skader og funksjonshemninger, barn født inn i sosialt uakseptable relasjoner og barn født utenfor ekteskap, kan ha vært like utsatt. Vi har sett at mens lovverket, både det norske/nordiske og det allment europeiske, unisont fordømmer barneutsetting/barnedrap, så åpnes det i spesielle tilfeller for at svært misdannede barn kan etterlates for å dø. Kan hende var det barn med så store skader at de ikke ville leve opp som åpnet opp for at de kunne taes av dage på denne måten. Eller var det slik at man valgte å kvitte seg med barn som man visste ville bli en byrde, og som aldri ville bli i stand til å bidra til det økonomiske fellesskapet som et hushold også var?

At middelalderens foreldre reagerte med både sorg og sinne når de opplevde brått å miste ett av sine barn, finner vi mange uttrykk for i litterære kilder. I islendingesagaen *Flóamanna saga* opplever helten i fortellingen, Torgils, det tragiske at hans kone dør rett etter at hun har født deres sønn. I et forsøk på å redde barnet skal den desperate faren ha skåret seg i brystvortene; først kom det blod, så væske og til slutt melk. På denne måten skal faren ha reddet barnet i første omgang. Seinere døde likevel gutten, og dette kastet faren inn i dyp sorg. De første fire døgnene kunne faren

verken sove eller spise (Mundal 1988: 21, med henvisning til *Flóamanna saga* kap. 29).

Dette, og flere andre eksempler, bygger opp under inntrykket av at middelalderens foreldre jevnt over forholdt seg til sine barn med kjærlighet og hengivenhet. Når barneutbæring og/eller barnedrap likevel kunne finne sted, må dette tolkes inn i en sosial og økonomisk kontekst. At dette kan ha vært en lett løsning for noen, enten i førkristen tid eller kristen middelalder, er vanskelig å tenke seg.

Litteratur

- Ariès, Philippe. 1980. *Barndommens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Aune, Brit I. Granmo. 1999. *Norrøn litteratur som kilde til kunnskap om barn i mellomalderen*. Hovedoppgave i nordisk, NTNU.
- Bjarkøyretten*. Nidaros eldste bylov. 1997. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Cunningham, Hugh. 1996. *Barn og barndom fra middelalder til moderne tid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- deMause, Lloyd, red. 1974. *The History of Childhood*. New York: Psychohistory Press.
- Fahre, Lena. 1998. *Livet leker! – en studie av lekematerialet fra folkebibliotekstomten i Trondheim som er datert til perioden 970–1500*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Gulatinglovi*. 1981. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Gunnlaugs saga ormsstungu*. 1980. Med innleiing og merknader av Else Mundal. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hanawalt, Barbara. 1993. *Growing up in Medieval London*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Helle, Knut. 1995. *Under kirke og kongemakt 1130–1350*. Aschehougs Norges historie, bind 3. Oslo: Aschehoug.
- Iversen, Tore. 1997. *Trelldommen. Norsk slaveri i middelalderen*. Skrifter 1, Universitetet i Bergen.
- Korsvold, Tora. 1998. Barn og barndom som historisk forskningsfelt – tilnærminger og teoretiske kontroverser. *Heimen*, Tidsskrift for lokal og regional historie. Landslaget for lokalhistorie, Trondheim.
- Mundal, Else. 1987. Barneutbæring. *Norskraft*, Arbeidsskrift for nordisk språk og litteratur. Universitetet i Oslo.
- Mundal, Else. 1988. Forholdet mellom born og foreldre i det norrøne kjeldematerialet. *Collegium Medievale* I. Oslo.
- Nedkvitne, Arnved. 1991. *Byen under Eikaberg*. Oslo bys historie bind I. Oslo.
- Orme, Nicholas. 2001. *Medieval Children*. New Haven: Yale University Press.
- Røskaft, Merete. 2003. *Maktens landskap*. Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca. 800–1200. Dr.art.-avhandling, no. 39 i Skriftserie fra Historisk institutt, NTNU, Trondheim.

Barn og barndom i middelalderen
Merete Røskaft

Røskaft, Merete. 2005. "Livets syklus". I: *Landskapet blir landsdel*, bind I, Trøndelags historie, Trondheim.

Shahar, Shulamith 1990: *Childhood in the Middle Ages*. Routledge, London.

Stearns, Peter N 2006: *Childhood in World History*. Routledge, London.

Merete Røskaft
Institutt for historie og klassiske fag
Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet, NTNU
NO-7491 Trondheim, Norge
e-post: merete.roskaft@hf.ntnu.no

R